

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ОВОЛОДІННЯ РІДНОЮ МОВОЮ

Питаннями оволодіння рідною мовою переймалися такі вчені як, М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Л.П. Членов, Л.В. Щерба та ін.

Умій говорити рідною мовою дитина набуває в процесі перших кількох років. “Розвиток мовлення в дитини обумовлено навчанням: дитина навчається говорити. Однак, це ніяк не означає, що оволодіння мовленням, своєю рідною мовою є в цілому результатом спеціальної навчальної діяльності, метою якої було б для дитини вивчення мовлення. Така навчальна діяльність включається потім при вивченні граматики, тобто системи норм мови, якими на практиці вже володіє дитина, при оволодінні – на базі усного мовлення – письмовим мовленням, при вивченні іноземної мови, але *первинне оволодіння рідною мовою, дійсно живим мовленням удосконалюється в процесі життєво мотивованої діяльності спілкування*. Тільки таким шляхом досягається справжнє розуміння мовлення як мовлення. Дитина оволодіває мовленням – навчається говорити, - користуючись мовленням у процесі спілкування, а не вивчає його у процесі навчання” [4,397].

Для того, щоб визначити процес розвитку мовленнєвих умінь на рідній мові, необхідно розглянути діяльнісний підхід до проблеми комунікації.

Слід відзначити, що першим ученим, який займався діяльнісною природою мовопородження був В.фон Гумбольдт. Він визначав роль мови не тільки як засобу найменування предметів і засобу спілкування, але й підкреслював його зв'язок із “внутрішньою духовною діяльністю” [1:69]. Тому, мовленнєва діяльність

тракується ним як діяльність, спрямована на висловлення думки, і яка являє собою використання, перетворення мовного матеріалу. Метою цієї діяльності є досягнення взаєморозуміння, що означає, що “ніхто не може говорити з іншим інакше, ніж цей інший при інших обставинах говорив би з ним” [1: 71].

В наукових працях В. фон Гумбольдта підкреслюється взаємозв'язок мовленнєвої діяльності, мови і мислення з інтелектуальною діяльністю. Мова розглядається як засіб інтелектуальної діяльності людини, яка “матеріалізується в мовлення і стає доступною для почуттєвого сприйняття, тому інтелектуальна діяльність і мова уявляють собою єдине ціле” [1: 75]. При цьому мовлення повинно виступати в оточенні всього, що робить “людину людиною”, тобто є частиною усєї притаманної людині активності.

Таким чином, згідно з В. фон Гумбольдтом, *мовленнєва діяльність* - це не тільки передача інформації, а і процес, у результаті якого відбувається формування мислення і здійснюється певний вплив на співбесідника, - процес який має, як і будь-яка діяльність, соціальну природу.

Серед праць вітчизняних вчених, присвячених дослідженню проблеми мовленнєвої діяльності, слід визначити в першу чергу праці Л.В. Щерби.

Під терміном *мовленнєва діяльність* Л.В.Щерба розуміє “процеси мовлення і розуміння”, при цьому підкреслюючи важливість останніх у мовній системі і стверджуючи, що “вони обумовлюються тим же, чим обумовлюється можливість і процесу говоріння” [6:24-25].

В мовленнєвій діяльності виявляється мовна система тієї чи

іншої спільноти чи окремого індивіда. Факторами, що впливають на мовленнєву діяльність, є, з одного боку, єдина мовна система, соціально обґрунтована в минулому, а з іншого, – зміст життя даної соціальної групи. Єдність мовної системи забезпечує єдність реакцій на цей зміст [6: 29].

Таким чином, діяльнісна природа мови проявляється, згідно з дослідженням Л.В. Щерби, перш за все в здійсненні впливу на співбесідника.

У вітчизняній науці діяльнісний підхід знайшов своє відображення у створенні теорії мовленнєвої діяльності, основи якої були закладені в працях О.О. Леонтьєва.

Базою для виникнення теорії мовленнєвої діяльності послужила теорія діяльності в наукових працях школи Л.С. Виготського, в першу чергу О.М. Леонтьєва та О.Р. Лурії.

Серед існуючих визначень поняття мовленнєвої діяльності слід визначити її розуміння О.О. Леонтьєвим як сукупності усіх складових мовленнєвої поведінки людини. Таким чином, підкреслюється взаємозв'язок зовнішньої та внутрішньої сторін даного процесу – зв'язок внутрішнього і зовнішнього мовлення. Таке розуміння мовленнєвої діяльності було започатковано В.фон Гумбольдтом.

О.О. Леонтьєв характеризує мову як єдність двох сторін. Він стверджує, що мова є продуктом специфічної, адекватної йому діяльності; “він – те, в чому ця діяльність опредмечується”. Саме в мові “опредмечуються мовленнєві вміння окремих носіїв мови, що розвиваються в індивідуальному порядку”. Крім того, мова “є об'єктивною основою мовленнєвої діяльності індивіда” [3: 54-56].

Згідно з О.О. Леонтьєвим, індивід засвоює мову в процесі предметної діяльності. Засвоєння мови уявляє собою “перетворення її з предметної форми в форму діяльності і потім –

формування відповідних умінь, відповідної мовленнєвої здібності”. Учений виділяє такі категорії мовленнєвої діяльності як “мовленнєва здібність”, “мовний процес” і “мовний стандарт” [3:56].

Під мовною здібністю розуміється психофізичний процес, який формується під дією соціальних факторів і забезпечує таке використання елементів системи мови в комунікативних цілях, яке характеризує комунікативну компетенцію.

Оволодіння мовленнєвою здібністю відбувається в процесі соціалізації особистості, під час якої людина оволодіває системою діяльностей. Мовленнєва здібність формується “одночасно з розвитком засобів мовленнєвого спілкування, мовленнєва здібність є результатом процесу розвитку навичок мовленнєвого спілкування”, яке використовується, “для рішення когнітивних та комунікативних задач” і “детермінованих діяльностями, в процесі яких виникли ці задачі” [3: 65].

Внутрішня структура мовленнєвої діяльності подібна до будь-якої діяльності людини. Це означає, що мовленнєва діяльність виникає на основі певних потреб, підпорядковується будь-якій не мовленнєвій меті і припускає наявність системи мотивів.

У мовленнєвій діяльності також виділяють мовленнєві дії, мета яких підпорядкована загальному мотиву діяльності. Мовленнєва дія залежить від умов, в яких відбувається процес мовлення, які визначають набір операцій мовленнєвої дії.

Вибір операції, як стверджує О.М. Соколов, залежить від зовнішніх соціальних факторів, в числі яких виділяються мовленнєві дії співрозмовника (мовленнєвий контекст) індивідуальні відмінності в мовленнєвому досвіді, функціонально

- стилістичні та емоційно - стилістичні обмеження [5: 20].

Мовленнєва діяльність є важливою ланкою при переході від практики до мислення і навпаки. Цей взаємний перехід виражений у схемі “річ – справа – слово – справа – річ”.

Перша частина схеми “річ – справа – слово” відповідає поняттю інтеріоризації, яка означає перехід зовнішньо-предметної діяльності через іншу предметність (слово) у внутрішній план.

Друга частина “слово – справа – річ” відбиває суть екстеріоризації, яка є перетворенням “ідеальних продуктів людського мислення, виражених мовними засобами, на фактор керування предметною діяльністю”.

Важливою характеристикою, що відрізняє мовленнєву діяльність від інших видів спілкування, є, за Л.С. Виготським, “єдність спілкування та узагальнення”. Так позначається здібність людини співвідносити інформацію, що одержується чи передається, з системою вже відомих понять, здійснюючи, таким чином, певні узагальнення.

Поняття спілкування і мовленнєвої діяльності невіддільні одне від одного. Існують різні підходи щодо проблеми спілкування.

Спілкування як вид діяльності аналізується в наукових працях наступних науковців: Б.Г. Ананьєва, О.О. Бодальова, Б.О. Вороновича, Л.С. Виготського, М.В. Дьоміна, М.С. Кагана, О.В. Маргуліса, Є.С. Маркаряна, В.М. Мясіщева, В.Ц. Саратовського та С.Л. Рубінштейна.

На думку О.О. Леонтєва, спілкування невіддільно від поняття діяльності. Порівнюючи поняття діяльності і спілкування і визначаючи роль спілкування в колективній діяльності людини, вчений визначає спілкування “як систему цілеспрямованих і мотивованих процесів, які забезпечують взаємодію

людей у колективній діяльності, що реалізують суспільні і особистісні, психологічні відносини і використовують специфічні засоби, перш за все мову” [3: 240].

Аналізуючи взаємозв’язок спілкування та суспільних відносин, учений підкреслює, що останні впливають на розвиток форм спілкування, і в той же час їх формує тип спілкування, що складається в суспільній практиці.

Спілкування та комунікація відрізняються перш за все тим, що перше включає в себе як практичний, так і духовний, інформативний аспекти, в той час як комунікація є процесом передачі повідомлень, тобто являє собою чисто інформаційний процес. Вони відрізняються і за характером зв’язку взаємодіючих систем. Як вже говорилося вище, спілкування являє собою взаємодію рівноправних партнерів.

Що стосується комунікації, то вона припускає інформаційний зв’язок суб’єкта та об’єкта, в якості якого може виступати як людина, так і машина, тварина. Одержувач же інформації розглядається як пасивний об’єкт. Тому під комунікацією розуміється односпрямований процес, в якому інформація йде в один бік, при цьому кількісно інформація зменшується в ході її руху від відправника до одержувача.

В результаті зіставлення різних схем аналізу спілкування та мовленнєвої діяльності можна зробити висновок, що головними проблемами мовленнєвої комунікації є роль спілкування в пізнавальній діяльності і надання впливу на співбесідника. Усвідомлення взаємодіючими комунікантами цих та інших характеристик мовленнєвого спілкування відіграє велику роль у процесі педагогічного спілкування.

Наведений вище аналіз понять “мова”, “мовлення” та “мовленнєва

діяльність” вказує на те, що мова є найважливішим засобом вираження (формування та існування) думки, оскільки сама думка як відбиток предметів та явищ в їхніх зв'язках та відношеннях завдається дійсністю та формується в предметно – комунікативній діяльності людей. Тож у загальному контексті когнітивної свідомості, що формується за допомогою мови в процесі мовленнєвого спілкування, мовна свідомість стає вирішальним фактором для інтелектуального розвитку особистості. За допомогою мови дитина з легкістю вступає в предметний світ і міжособистісне спілкування. Відтак не

можна не погодитися з І.А. Зимньою, що “Значення слів рідної мови є єдністю “спілкування і узагальнення”, що впливає на сприйняття процесів відображення дійсності дитиною” [2: 23].

Саме тому, що оволодіння рідною мовою є стихійним процесом, яким людина оволодіває не з причин її свідомого прагнення знати мову, а з причин стихійного процесу розвитку мовлення в онтогенезі, рідна мова стає природною формою існування і вираження емоційно-вольової сфери людини, оволодіння якою відбувається інтуїтивно.

ЛІТЕРАТУРА

1. *В.фон Гумбольдт.* О различии строения человеческих языков и его влияние на духовное развитие человеческого рода // Звегинцев В.А. История языкознания XIX- XX вв. в очерках.- М., - 1964.

2. *Зимняя И.А.* Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. Книга для учителя. – М., 1985.

3. *Леонтьев А.А.* Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969.

4. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2001.

5. *Соколов А.Н.* Внутренняя речь и мышление. – М., 1968.

6. *Щерба Л.В.* О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании // Языковая система и речевая деятельность. – М., 1984.

Подано до редакції 17.05.06

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется особенности «активного подхода» к проблеме общения, впервые разработанного Вильгельмом фон Гумбольдом. Автор уточняет понятия

«язык», «речь», «речевая активность»; показывает, что процесс овладения родным языком имеет спонтанное происхождение и совершенствуется в процессе общения.

SUMMARY

The article analyses “the active approach” to the problem of communication which was first studied by Wilhelm von Humboldt. The author specifies the terms “language”, “speech” and “speech activity”; proves that the process of mastering the mother tongue has spontaneous origin and it is perfected in the process of communication.

Науковий керівник: к. пед. н., доц., Р.Ю. Мартинова